TEKLİF MESELESİ (Allah Teâlâ'ya Kulluk etmenin Hikmeti)

TEKLİF MESELESİ (Allah Teâlâ'ya Kulluk etmenin Hikmeti)Allah Teâlâ'nın, kullarına yapılması gerekli işleri teklif etmesi; kulların, uşaklarına yaptıkları teklife benzemez. Çünkü efendilerin köle ve uşaklarına vermiş oldukları işlerin, emir ve yasakların, yapılmasında emir sahiplerinin, mutlaka maddî ve manevî, istifâdeleri vardır. Emir ve yasakları bu maksatla vermişlerdir.

Hâlbuki **Hakk Teâlâ'nın, kullarına verdiği emir ve yasaklarda böyle bir maksadı yoktur ve o işlerin görülmesindeki faydalar hiç kendisine âit değildir. Allah'ın, kuluna teklifi kulun faydası içindir.** Efendinin kuluna teklifi ise tam tersine efendinin kendi istifâdesi içindir. Kul, kendisinin muhtaç olmadığı şeyleri kölesine, uşağına teklif etmez.

Fakat Allah Teâlâ'nın, kullarına teklifi, doktorun, hastasına yaptığı teklifleri gibidir. Bunların yapılmasındaki fayda hep hastaya âittir. Doktor da bu emir ve yasakları sırf onun iyiliği için vermiştir.

Hastanın ateşi yükselince doktor ona soğutucu şeyler içmesini emreder. Ateş düşürücü haplar verir. Doktorun onların içilmesine hiç ihtiyacı yoktur. Hastanın onu içmesi, doktora ne fayda verir ve ne de içmemesi bir zarar getirir. Fakat fayda ve zararın ikisi de hastaya aittir. Doktor, ancak ona fayda ve zararını anlatan bir mürşit, selamet yolunu gösteren bir hidâyetçidir. Eğer hasta, doktorun bütün tavsiyelerini tamamıyla tutarsa hastalığından şifâ bulur, halâs olur. Şayet onlara uymaz ve yapmaz ise hastalığı devam eder ve helâk olur. Hastanın kurtulması veya ölmesi, doktoruna göre eşittir. Çünkü onun yaşamasına ve ölmesine kendisinin hiç bir ihtiyacı yoktur. Nitekim Hakk Teâlâ Hazretleri, hastalıkların şifâsı için şifâ veren sebepler yaratmıştır. Bu da: hayırlar, iyilikler yapmak ve nefsi, temizleyici mücâhedeler ile hevâ ve heveslerinden menetmektir.

Evet, nefsi kötü huylardan kurtaran haller, ameller vardır. Onu âhirette tehlikelere atan fenâ huylar da vardır.

Nitekim bedene, mizaca zarar veren hal ve hareketlerde bulunmak dünyada hastalıklar getirir. Tehlikelere götürür. Kötü huylar ve Allah'ın yasak ettiği şeyleri yapmak dünyâ hayatındaki zehirlenmeler gibi âhiret hayatına nisbetle zehirleyici hal ve hareketlerdir.

Bedenîn sağlığını korumak için nasıl bir tıp ilmi ve-tababet var ise ruhun ve nefsin saadetini sağlayan doktorluk da vardır. Bütün Peygamberler -hepsine salât ve selâm olsun- bu konuda birer ruh doktorudurlar. Halkı salâh yoluna irşâd ederler, kalpleri temizlemek yolunu öğretirler.

Nitekim Hakk Teâlâ Hazretleri:

"Nefsini temizleyip parlatan gerçekten muradına erdi. Onu kirletip gömen de eli boş kaldı." (Şems 9-10) buyurdu.

Doktor şunları yap dedi, şunları da yapmaktan menetti Artık bundan sonra hastanın hastalığı ya artar veya iyiliğe döner, diye hatırlanıldıktan sonra hastalığı arttı denilirse, akla ilk gelen şey : **"hastanın doktorun emir ve yasaklarını tutmadığıdır."** Hastalığı şifâ bulunca da : **"doktorun kanununa riâyet ettiği, perhizde kusur etmediğidir."** Gerçekten bazen öyle hastalıklar vardır ki doktorun dediklerini yapmadığı halde hastalığı artmaz, iyiliğe döner. Doktorun emir ve tavsiyelerine riâyet etmediği halde hastalığın uzamaması, her halde muhâlefet ettiğinden dolayı değildir. Belki o doktorun emretmiş olduğu sağlık tedbirlerinden başka bir yolla, sağlık yoluna girmiş olmasındandır.

İşte bunun gibi takva da, kalp ve ruh hastalıklarını kalplerden çıkaran, bir perhiz ve korunma çaresidir. Beden hastalıkları, dünyâ hayâtını mahvettiği gibi, kalp ve ruh hastalıkları da, âhiret hayatını elden kaçırtır.

Bir başka misâl verelim:

İnsanlara hükmeden padişahlardan biri, meclisinde, huzurunda ve yanında bulunmayan başka bir yerdeki tebaasından bazısına, para ve binek göndermek suretiyle yardımda bulunur. Bundan maksadı onun kendine yakınlık mertebesine erebilmesi ve bu sebeple mesut olabilmesi için kendi tarafına, huzuruna teveccüh etmesini arzu eylemiş olmasıdır. Kendisi, mülk ve memleketi idâre hususunda hiç de ona muhtaç olmadığı halde bu yardımı yapmıştır. Hem de onu bir işte kullanmamasını da kafasına koymuştur. Sultan tarafından kendisine gönderilmiş olan eşyanın kadir ve kıymetini, farz edelim ki adamcağız gereği veçhile, takdir edemedi de bineği, vasıtayı çaldırdı yahut öldürdü veya öldürttü. Yolluğu da şuraya buraya harcadı bitirdi. Harçlıksız, azkısız kaldı, kul bu hareketiyle hem sultana, hem de ayağına kadar gelen nimete nankörlük, kâfirlik etti. Eğer o vâsıtaya binerek yoluna çıksaydı ve yolluğu da onun yolunda harcamış olsaydı, Sultana saygı gösteren, nimetin kadir ve kıymetini bilen, şükreden bir kimse olurdu. Tabiidir ki bu hal ve hareketi ile yani vasıtaya binmesi ve parayı harcamış olması ile, sultana bir menfaat sağlamış olmazdı. Zâten sultan ona bunları böyle şahsî menfâat kasdı ile de göndermiş değildi ve onun huzuruna girmek teklifinde de kendi şahsına âit bir fayda yoktu. O ancak bu ihsan ve irâdesi ile o kulun saadetini, onun mesut olmasını arzu etmişti. Ne zaman bir kul, efendisine, onun arzu ve isteğine, uyar; onun kendi iyiliği için verdiği emirlere riâyet ederse, hem o emre ve onu verene saygı göstermiş, hem de bu yüzden elde ettiği iyilik ve nimetin kadrini bilmiş, .yani şükreden kullardan olmuştur.

Şâyet emre muhâlefet eder de ondan doğacak nimetleri elde edemez ise, onun bu muhalefeti, düpedüz saygısızlık, ahmaklık ve nankörlük olur.

Allah Teâlâ'nın yanında, Celâline ve her yerde müstağni olmasına nispetle, kâfirlerin küfürleri veya imana gelmeleri eşittir. Lâkin O kullarının kâfir olmalarını hoş görmez. Çünkü kâfirlik kullarına yaraşmaz. Onları ıslah etmez. Mutlaka kötü insan yapar. Şakavete sevk eder. Nitekim doktor dahi hastasının ölümünü arzu etmez de, onu bundan kurtaracak ilâçlar verir. Sultan da böyle.. Hiç bir suretle muhtaç olmadığı, şahsına veya mülküne bir fayda sağlamasını ummadığı bir kulunun, tebeâsından birinin, kendi şahsına zararlı bir harekette bulunmasından, emirlerine, fermanlarına riâyet etmeyerek başını belâlara sokmasından zindanlara girmesinden, kendisinden uzaklaşmasından memnun olmaz. Bilâkis tebeâsınm iyiliği ve rahatı için verilmiş olan emir ve fermanlara, kanun ve nizâmlara riâyet ederek, kendisine yakınlaşmak suretiyle saâdetini arzu eder. Hâlbuki sultan, o kimsenin ne kendine yakınlığına ve ne de kendinden uzak kalmasına muhtaç değildir. İşte Allah'ın teklifini de bunun gibi anlamak doğru olur. Evet, Çünkü taâtlar iyilikler, yararlı işler; Allah'ın emrettiği her şey, maddî ve mânevi hastalıklara birer devâ ve dermandır. Ma'siyet- ler, Allah'ın yasakladığı şeyler de, beden ve ruh sağlıklarını bozan birer zehirdirler. Bu zehir kalplere tesir eder. Bundan ancak selim kalp, günah kirinden paklanmış bir ruh ile Allah'a gelenler, Onun huzuruna çıkanlar kurtulur. Mutedil bir mizâca sahip, bütün azaları hastalıktan salim olanların sağlık içinde yaşamak, saâdetine sahip oldukları gibi.

Doktorun hastasına: **"İşte sana fayda ve zarar verecek şeyleri bildirdim. Eğer beni ve tavsiyelerimi dinler isen menfaati kendine; şayet dinlemez de aksini yaparsan doğacak zarar da yine kendine aittir",** demesinin gayet doğru ve tabîi oluşu gibi Hakk Teâlâ Hazretleri de Kur'an'ında:

"Artık kim doğru yolu bulmuş, hidâyete ermiş ise onun faydasi kendine; kim de sapıtmış, doğru yoldan çıkmış ise onun da zararı kendinedir." (Yunus,108) Diğer bir yerde de :

"Kim bir iyilik yaparsa kendi faydasına, kim de bir kötülük işler ise o da kendi zararınadır" (Casiye, 15) buyurması da daha doğru ve tabiîdir.

Sağlığın, hayatın ve soyun devam ve bekâsı için kurulmuş olan ilâhî nizâmların, tabii kanunların gerektirdiği, bir işi bırakanın ve menettiğini yapanın gördüğü ceza ve çektiği minnet ve uğradığı kötü âkibete gelince: bu ona Allah tarafından bir gazab ve intikam olarak verilen bir cezâ değildir.

Meselâ: **kadını ile cinsi münasebeti bırakan bir kimseye, evlatsız bırakmakla, azab etmesi, çocuğunu emzirmeyeni, çocuğunun ölümü ile, cezalandırması; yiyip içmeyi bırakanı, açlık ve susuzluk ile, kıvrandırması; ilâcı kullanmayanı, hastalığın ıstırabı ile, çırpındırması gibi...**

Allah Teâlâ'nın kullarına gazabı ise: iylâm, incitmek ve acıtmak istemesinden bambaşkadır. Sebep ve neticeleri malûm hayat ve tabîat kanunlarına muhalefet etmenin gerektirdiği cezaların gayrısı olan ve sebebi birden apaçık bilinmiyen amellere âit cezâ ve musibetlerdir. Hayât nizâmlarına muhalefet etmenin cezasında istisnâ ve gecikme yoktur. Bu cezalar hemen verilir ve sebepleri de bellidir. Sebep ve netice esasına bağlıdır. Nitekim sebepler ve bunların eserleri yani sebepler ve neticeleri şu dünya hayatında biri birini çeker, olaylar meydana getirir. Bunlar da; sebepleri sebep kılan Hakk Teâlâ'nın takdir ve tertibi iledir. Bakarsın bazı sebepler; elemler, kederler hâsıl eder. Bazı sebepler de; lezzetler, zevkler verir. Bu dünyadaki geçici (elem ve zevklerin âkibetlerini ahirette ne kazandıracakların ancak Peygamberler bilir. .

Tâatların, ma'siyetlerin, iyiliklerin, kötülüklerin öbür dünyanın elemlerine ve zevklerine nisbeti aynen bunun gibidir.

Ma'siyetlere neden cezâ verilmiştir?

Kötülük neden elem verir? diye sormak:

Hayvan zehirden neden ölür?

Zehir neden ölüme sebep olur?

İnsan bedeni niçin zehirden müteessir olacak halde yaratılmıştır?

Zehir bedene tesir eder de beden niçin zehire müessir olmaz? diye bir şeyler sormaya benzer.

Allah Teâlâ Hazretleri insanın ruhunu, niçin faziletler yükseltecek, sâadet verecek; reziletler de onu alçaltacak, perişan edecek kabiliyette yaratmıştır? demek de buna benzer.

Allah Teâlâ yarattığı canlı varlıkları, yedirip içirmeden, doyurmaktan, beslemekten; ilâç aldırmadan derdine derman vermekten; cinsî münasebette bulundurmadan da çocuk yaptırmaktan ve emzirmeksizin büyütmekten katiyen âciz değildir. Fakat O, canlı, cansız bütün varlık âleminde vukua getireceği oluşlar için sebep ve neticeler tertip eylemiştir. **HER VÂKIAYI BİR SEBEBE BAĞLAMIŞTIR. DİĞER DEYİMLE: HER SEBEP BİR NETİCEYİ MEYDANA GETİRİR. HER VÂKIANM MUTLAKA BİR SEBEBİ VARDIR. SEBEPLER ZİNCİRİNİN HER HALKASI KENDİNDEN SONRASINA BİR SEBEP VE KENDİNDEN ÖNCESİNE BİR NETİCEDİR.** Her vâkıanın sebep ve netice olarak vücut bulmasında, Cenab-ı Hakk'ın vâkıaları sebeplere bağlamasında nice sır ve hikmetler vardır ki, onları yalnız kendisi ve bir kaçını da, ilimde râsih olanlar bilir. Bunu bilmek şaşılacak bir şey değildir. Asıl şaşılacak olan, insana hayret veren kâinattaki esaslı ve hiç aksamayan, sabit ve değişmez kanunlardır ki; beşerî bilgiler, fen,

teknik, hayât, medeniyet, hep bu illet ve malûl (sebep ve neticenin), diğer ifâde ile: akılları durduran İlâhî plânın değişmez, şaşmaz tatbikidir.

Hayatıma yemin ederim ki, âlemdeki bu hayrete şayan hikmet ve nizâmın sırrını ve sebeplerini idrak edemeyenlerin mutlaka akıl ve basîretinde, gerçeği görebilmekte, hakka hidâyetinde bir eksiklik vardır. Böyle olmasaydı yani kâinatın nizamı İlâhî ve mükemmel bir plâna bağlı olmasaydı; bitki ve koyun, davar, keklik, tavuk gibi itidale en yakın olan ve yapı itibariyle en latif hayvanların rızık ve nasipleri zâyi olurdu.

Bir bitkinin, kemâli, kendinden, bir derece üstün olan hayvana gıda (besin) olmaktır. Evet bir hayvan bitkiden ayrılan şeylerle bitkiye varlık veren maddelerin kendi bedenine geçmesi ile) hayatını devam ettiriyor. Bir bakıma hayvan, bitkinin parçalarını kendinde toplamış olmak itibariyle âdeta bitki oluyor. Hayvanın kemâli de budur. Kesilmiş, bir hayvanın insana nisbeti de bunun gibidir. (İnsan da hayvan? besinlerle yaşar) insanın da ADN cennetindeki meleklere nisbeti böyledir. Nitekim Hakk Teâlâ :

"Melekler onların üzerine her kapıdan girerler." (Râd, 24) buyurmuştur.

Bazı müdafaasız hayvanların bir kısım yırtıcı hayvana besin olmasına gelince: yırtıcı ve zararlı hayvanlarda siyasî ve tıbbî o kadar çok faideler vardır ki bunları siyâset er- bâbı ve doktorlar bilir. Bir misâlle açıklıyalım:

Azîz ve Hakîm olan Allah'ın takdirine, bu küllî ve şaşmaz nizâmın bütün eşya ve varlıklarda hüküm sürmesine taaccüp eden kimsenin misâli, âdeta bir a'mâ gibidir. Kör adam bir saraya girmiş, sarayın salonuna konulmuş olan süs eşyalarına, sırça ve cam takımlarına toslayınca bunları mutfak eşyası sanarak, konak sahibine:

— **Aklınızdan zorunuz mu var, niye bu eşya ve takımları yerlerine koymadınız?!.** Yahut: (onları yersiz ve plânsız sanarak),

— **Niçin yol üstüne, ayakaltına bıraktınız?** demiştir. Onlar da cevap olarak:

— **Yok canım; eşyanın her biri yerli yerinde bulunmaktadır. Bozukluk, onlarda değil, onları görecek gözün olmamasından ileri geliyor,** demişlerdir.

Bir de: (burnundaki **"kokuları bozan"** hastalık sebebiyle) koku almıyan bir ahşem de, önüne, güzel kokulu ud ağacı, çiçek saksıları ve kokulu meyvaları koyanı, bunların burada yer kaplamaktan başka ne faydası var da koyuyorsun! diye kınar. Ona cevap olarak meselâ: şu ud ağacının odunluktan başka faydası de vardır. Çok güzel bir koku yayar. Odalar, meclisler bunun ile kokulanır. Şimdi senin bu kokuyu almana burnundaki koku bozan hastalığı yani **haşm** manidir, denilir.

Burada başka bahisler ve sorular da vardır. Bunlardan biri şudur: Gerçekten Hakk Teâlâ Hazretleri bir şeyi emrettiği halde nasıl olur da ondan bahsetmeyi menediyor? Halbuki, basîret ancak bir şeyden bahsetmekle hâsıl olur, diyen bulunur. Buna cevap şöyledir:

Bu yersiz bir hayret ediştir. Çünkü bir işin vukûu, sağlam ve kat'î bir inancı, yahut hakîki bir bilgiyi gerektirir. Kesin inanç ise tasdik ve îmân yolunda mücerret bir taklîd ile bilinir meydana gelir.

Bilgi ve marifet de burhân ile burhanı elde etmek de o işten bahsetmek ile hâsıl olur. Bu itibarla insanların topu birden, bahsetmekten menedilmemiştir. Ancak, bahsin inceliklerine ve burhânın hakîkatlarına ermeyen âciz ve idrâki zayıflar menedilmiştir.

Bunun misâli şudur: Doktor hastaya bir ilâç içmesini 'emreder. Fakat bu hastalığa dermân olmasının sebebini araştırmaktan meneder. Çünkü hastanın idrâk seviyesi onu kavramaktan âcizdir. Araştırmak onu yoracak, anlamaktan âciz kalacaktır. Bu yüzden de hastalığı artacak, netice itibariyle zararlı çıkacaktır.

Gerçi pek nâdir hastalar vardır, zekîdir. Tıp yoluna girmiştir. Hastalıkların sebepleri hakkında bilgi edinmiştir. Bunları araştırma ve eşelemekten alıkonulmaz. Hatta bunlara kendi hastalığı için verilen ilâçların halinden, münâsebetlerinden bahsedilmesi de menedilmez. Bilakis, onun kuru ve kısa bir söze inanmayacağı, körükörüne bir taklidçi olamayacağı anlaşılır ise gereken izâhat da verilir. Çünkü zekâsı müsâittir. Hastalığın sebeplerini anlayabilecektir. Hastalığını ve ona münâsip ilâcın verildiğini bilince de ilâç ile meşgul olacaktır. Önem verecek ve tavsiyeleri tamamıyla yerine getirmeye çalışacaktır.

Şayet durumu ve tedâvi yolunu anlamaz ise ilâç ve tavsiyelere riâyet etmekten de yüz çevirecek olursa ona hastalığını ilâç ve tavsiyelerin uygunluğunu anlatmak lâzımdır Bilgi ve idrâk kabiliyeti yeterli olan da sorgu ve sualden, düşünme ve araştırmadan menedilmemelidir. Ancak hastalar içinde böyleleri pek azdır. Çokları akıl ve idrâk bakımından zayıftırlar.

İşte dinî ve şer'î meseleler de sebep ve hikmetleri bilmek ve onlardan bahsetmek de bu kâbildendir.

İnsanların, hayvanları kendilerine itâat ettirmesine gelince; meselâ: tenezzüh yerlerine parklara ve güzel şeylere bakmak için gezen, yaya giden, ayaklarını çalıştıran bir kimseye:

-Bakın şu adama! Ayaklarını gözlerine hizmetçi yapıyor ve onları onun hizmetinde yoruyor. Halbuki ayak da onun, gözleri gibi bir organıdır. Buna ne oluyor da birini diğerinin rahatı için yoruyor, birini diğerine hizmetçi yapıyor? denilir. İşte bu, düşünce ve sorular hep eşyalardaki kadirleri ve mertebeleri bilmemektendir. Fakat akıllı olan şu hakikati iyi bilir:

"Kâmil olan dâima nâkıs olanla beslenir. Noksan, zayıf ve aciz, olan da kâmil olanın hayatı için musahhar kılınır. Onun fayda ve hizmetinde tutulur." Bu da hikmetin ta kendisidir, bunda zulüm ve haksızlık yoktur.

Çünkü zulüm: **“Başkasının mülkünde tasarruf etmektir.”** Halbuki Hakk Teâlâ, kendi mülkü içinde bir başkasının mülküne tesadüf etmez ki onda tasarrufu zulüm olsun! Bu gerçeğe göre Allah'tan zulüm vâki olması tasavvur olunamaz. Doğrusu kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf etmek, istediğini yapmak hakkına mâliktir. Bu itibarla Onun bütün yaptıkları zulüm değil, adalet olur.

Yine akıllı olan bilir ki İlâhi vahiy, gerçek şeriat, hak din, **“aklın almıyacağı hiç bir şeyi getirmez, ileri sürmez”** sözü ile mümkün görmediği ve muhâl olarak kabul etmiş olduğu bir şeyi, meselâ: Allah Teâlâ’nın kendisi gibi bir Allah yaratmasının yahut da biri birinin zıddı, aksi olan iki şeyin bir yerde, bir noktada birleşmesinin mümkün olmadığına aklî burhânın delâlet ettiğini söylemek isterse; din ve şerîat bunu reddetmez, kabul eder.-Eğer o: **“aklın alamayacağı ve aklî burhân sözü ile aklın idrâk edemediği bir şeyin künhü ve hakikati idrâk ve ihâta olunmaz,** demek, isterse, işte bu hüküm her yerde, bâhusûs fizik, kimya ve tababet ilminde doğru değildir. Meselâ: mıknatısın demiri kendine çekmesi ve hâmile bir kadının bir tür yılanın üzerinde yürümesiyle çocuğunu düşürmesi gibi. Ve bundan başka birçok eşyada kendilerine mahsus hassalar, özellikler vardır. .

İşte bunlar aklın almadığı şeylerdendir. Akıl bu hassalardan her birinin hakîkatı üzerinde durmaz ve kendi başına bunların sırrına vâkıf olamaz. Hem de onun muhâl olduğuna hüküm vermekten geri dönmez. Halbuki: Aklın almadığı her şey haddi zâtında muhâl değildir. Meselâ; biz ateş ağacını ve ateş çıkarmasını görmeseydik ve birisi de bize: **“Ban hakikaten bir odun parçasını odun parçasına sürttüm de ikisi arasından mercimek büyüklüğünde kırmızı bir şey çıktı. Bu kızıl madde şu şehri ve içinde bulunan her şeyi yedi, bitirdi. Canlı, cansız o' kadar çok çeşitli şeylerden hiç birisi onun içine girmedi, onun cisminde ve hacminde bir ziyâdelik yapmadı. Üstelik o kendi kendini de yedi. Neticede ne kendi kaldı ne de bu şehir ve eşyası...”** diye çok garip bir haber vermiş olaydı biz ona: **“böyle şey olmaz, bunu akıl kabul etmez.”** der idik. Halbuki bu: **“ateş ve onun hassasıdır”** his bunu tasdik eder, göz ateşi ve yaptığını görür, beş duyumuz bu olguyu doğrular. Fakat akıl bundaki sebeplerin sırrını, hakîkatını kendi burhânı ve delilleri ile keşfedemez. Edemeyince de: **“mümkün değildir, muhaldir.”** der. Hâlbuki muhâl değildir. Madde ve hadise meydandadır.

İşte şerîat, dini emir ve yasaklarda aslında, muhâl olmayan iç yüzü hakkiyle bilinmeyen bunun gibi acayip şeyleri ihtivâ eder ki, hakîkaten onlar aklın sahasından uzaktır. Uzak ile ınuhâl arasında fark vardır: Akıldan uzak olan şey; işitilmemiş, görülmemiş şeydir. Muhâl ise; olması tasavvur edilemeyen şeydir.

Gelelim Allah Teâlâ’nın:

“O Allah yaptığından, yapacağından sorulmaz. Onlar ise sorumludurlar.” (Enbiyâ, 23) kelâmına, bir de : **“Yarabbi bu kıyamet gününde beni niçin a’mâ olarak hasrettin; halbuki ben dünyâda görürdüm.** (Tâhâ, 124-125) âyetine,

— Soru, bir şey sormak, bazan mutlak olur. Ve bununla ilzâm kasdolunur. Meselâ: filân filân ile munâzara yaptı, ona bir sual yöneltti, denir. Fakat bazan da suâl mutlak olur ve onunla bir haber ve bir mesele sorulur. Talebenin hocasına bir şey sorması gibi, Hakk Teâlâ Hazretlerine ilzâm için aslâ soru tevcîh edilmez, Ona yaptığından yapacağından sorulmaz, cümlesi bu manâdadır. Çünkü ona ilzâm manâsında kullanılan **“niçin, neden?** denilemez. Fakat bir haber ve bir mesele sormak ve anlamak istemek meselesi böyle değildir.

“Yarabbi beni kör haşrettin, hâlbuki ben hakîkaten görüyordum” kelâmından da maksat budur. Bu sorulara cevap, bunlardaki maksadı izah, husûsunda bu kadar söylememiz kâfidir. Biraz zekâ ve dirâyet ile taklid seviyesinden yükselip istidlâle, tahkik ve istidlâl mertebesine, erişemeyenler, helâk olanlara katılır. Fayda vermeyen kiyâsetten (zekâdan) Allah’a sığınırız. Çünkü cehalet (bilmemek) kurtuluşa, halâsa faydasız kiyâsetten daha yakındır. Şiir :

İnsanların ayıpları, kusurları içinde,
Kâmil olabileceklerin eksik kalması gibisini görmedim.

Kaynakça:

İmam Gazzâli trc: Dr.Sabit ÜNAL İki Madnun [Kitap]. - İzmir : İlahiyyat Yay., 1988. s.24-35